

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سلسله تک‌نگاشت‌های
الگوی اسلامی ایران پیشرفت

معرفت‌شناسی توسعه در سه دوره پیشامدرن، مدرنیته و پسامدرن

اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

رهبر فرزانه انقلاب اسلامی:

باید در طراحی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت
بر چهار عرصه‌ی فکر، علم، معنویت و زندگی تکیه شود
که در این میان، موضوع «فکر» بنیانی‌تر از بقیه‌ی عرصه‌ها است

در دیدار اعضای شورای عالی
مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
۱۳۹۱/۱۲/۱۴

سرشناسه	: قزلسفلی، محمدتقی، ۱۳۵۰ -
عنوان و نام پدیدآور	: معرفت‌شناسی توسعه در سه دوره پیشامدرن، مدرنیته و پسامدرن / نگارش محمدتقی قزلسفلی، آمنه میرخوشخو.
مشخصات نشر	: تهران: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، انتشارات الگوی پیشرفت، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۱۴۳ ص: مصور، جدول.
فروست	: سلسله تک نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: ۷۰.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۱۱-۷۱-۵.
وضعیت فهرست نویسی: فیبا	
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۳۸ - ۱۴۳. همچنین به صورت زیرنویس.
شناسه افزوده	: میرخوشخو، سیده آمنه، ۱۳۶۱ -
شناسه افزوده	: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، انتشارات الگوی پیشرفت
رده بندی کنگره	: HMA۹۱/ق۴م۶ ۱۳۹۵
رده بندی دیویی	: ۳۰۳/۴۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۲۵۳۹۰۹

سلسله تک نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت:

معرفت‌شناسی توسعه در سه دوره پیشامدرن، مدرنیته و پسامدرن

نگارش: دکتر محمدتقی قزلسفلی (دانشیار علوم سیاسی دانشگاه مازندران)
آمنه میرخوشخو (دانشجوی دکتری دانشگاه تهران)

ناشر: نشر الگوی پیشرفت، وابسته به مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

نوبت چاپ: اول، اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۱۱-۷۱-۵

قیمت: ۷۰۰۰۰ ریال

تلفن: ۰۲۱ ۸۸۰۱۴۶۴۸ - ۰۲۱ ۸۸۶۳۴۰۰۸

www.olgou.ir

Email:olgou@olgou.ir

نشانی: تهران، خیابان جلال آل احمد، روبه‌روی بیمارستان شریعتی، شماره ۳
تمامی حقوق این اثر متعلق به مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت است.
مسئولیت دیدگاه‌های بیان شده در این تک نگاشت بر عهده مؤلفان محترم است.

پیشگفتار

تعیین مبانی، ارکان، چارچوب و مسیر پیشرفت کشور در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران باید با مشارکت گسترده و حضور همه جانبه دانشمندان، محققان، نخبگان دانشگاهی و حوزوی و جوانان این مرز و بوم صورت گیرد. به گواه تاریخ و تجارب گذشته، پیشرفتی همه‌جانبه و پایدار خواهد بود که مبانی اسلامی و اقتضائات ایرانی در آن توأمان مورد توجه باشد.

اینک مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در آستانه اتمام سه سال تلاش‌های علمی، تخصصی و فکری درباره پیشرفت اسلامی ایرانی، برگزاری نشست‌های علمی و تخصصی، تاسیس اندیشکده‌های مرکز، انتشار صدها مقاله ارزشمند و تهیه نقشه راه تدوین الگو و انجام برخی از مراحل آن، در نظر دارد با هدف تولید دانش و گسترش و تعمیق ادبیات موضوعی در حوزه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، آثاری را به‌صورت تک‌نگاشت‌های علمی فاخر منتشر نماید.

تک‌نگاشت نوشتاری تخصصی و نیمه‌مبسوط است که توسط یک پژوهشگر خبره در یک موضوع خاص نگاشته می‌شود. تک‌نگاشت از نظر حجم و محتوا حد فاصل مقاله و کتاب است و نویسنده با پردازش و تحلیل یافته‌ها و مطالعات تخصصی پیشین و افزودن یافته‌های پژوهشی جدید خود و تحلیل جامع و منسجم آنها افق‌های تازه‌ای را در زمینه مورد بررسی می‌گشاید.

سلسله تک‌نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت که در مجلدات مختلف منتشر می‌شوند، حاصل تلاش جمعی از استادان، اندیشمندان و محققان دانشگاهی و حوزوی است که مراحل مختلف نگارش، ارزیابی، ویراستاری، تدوین و انتشار را با نظارت متخصصان و اهل فن گذرانده است و در اختیار صاحب‌نظران قرار می‌گیرد. در پایان از مساعدت‌ها و تلاش‌های ارزنده نویسندگان تک‌نگاشت‌ها و داوران و مراکز مختلف علمی و پژوهشی که ما را در تهیه، تدوین و انتشار این سلسله یاری رساندند، تقدیر و تشکر می‌شود. امید است این محتوای علمی بتواند افق‌های نو و روشنی را در پیش چشم متخصصان دانشگاهی و حوزوی بگشاید و هر روز در طی مسیر تدوین و تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت گام‌های بلندتر و استوارتری برداشته شود.



فهرست

۷	خلاصه.....
۱۰	مقدمه.....
۱۴	چرا معرفت‌شناسی: تأملاتی مقدماتی.....
۱۵	تعریف واژگانی.....
۱۷	چرا توسعه: تأملاتی مقدماتی.....
۱۹	نسبت تحول و تکامل در داروین‌یسم.....
۲۲	مارکس و مفهوم تحول.....
۲۳	هابرماس و ایده تکامل.....
۲۵	دگردیسی‌های توسعه از نگاهی دیگر.....
۳۰	معرفت‌شناسی دوره پیشامدرن.....
۳۲	توسعه در پیشامدرن.....
۳۴	مفهوم پیشرفت در اندیشه افلاطون.....
۳۶	مفهوم پیشرفت در اندیشه ارسطو.....
۳۹	فلسفه‌های تسلیم و رضا و نفی پیشرفت.....
۴۰	جهان مسیحیت و مفهوم پیشرفت در سده‌های میانه.....
۴۳	مدرنیته.....
۴۸	معرفت‌شناسی مدرنیته.....
۵۶	معرفت‌شناسی توسعه در دوره مدرن.....
۶۶	تبارشناسی توسعه در گفتمان مدرنیته.....



۶۷	نظریه نوسازی و مدرنیزاسیون
۷۰	مکتب وابستگی
۷۳	مکتب نظام جهانی
۷۷	معرفت شناسی پست مدرن
۸۴	نفی فراروایت ها
۸۹	ساختار شکنی
۹۳	قدرت / معرفت
۹۸	معرفت شناسی توسعه در پسامدرن
۱۱۴	۱. انتقادات توسعه
۱۱۵	۲. نقد هژمونی توسعه
۱۲۲	۳. ارائه توسعه جایگزین
۱۲۶	۴. پساتوسعه گرایی
۱۳۴	ضرورت و اهمیت معرفت شناسی توسعه؛ تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
۱۳۸	منابع





خلاصه

توسعه به‌عنوان یکی از اهداف اولیه در طرح‌ها و برنامه‌ریزی‌های بسیاری از کشورهای جهان مورد توجه است که در قالب سیاستگذاری‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت معیار عمل آن‌ها قرار گرفته است. از همین رو جامعه ایران نیز از این امر مستثنا نمی‌باشد و به نحوی جدی درگیر با این مساله می‌باشد. حدود شش دهه اجرای برنامه‌های توسعه (چه در قبل از انقلاب و چه بعد از آن) دلیلی بر این مدعا است. اینکه موفقیت پی‌گیری طرح‌ها و الگوهای توسعه در کشورهای جهان برای کاهش فاصله شمال و جنوب تا چه اندازه بوده است موضوعی است که قصد پرداختن به آن را در اینجا نداریم کما اینکه تلاش‌های کمی در این باب صورت نگرفته است. آنچه که در این پژوهش قصد بررسی آن را داریم سخنی است نه در باب امکانات و ابزارهای توسعه و یا چگونگی کاربست آن و یا نقاط ضعف و قدرت آن، بلکه سخنی است در باب چیستی توسعه و شناخت مقوله توسعه به‌طور کلی. اگر اپیستمولوژی را به زبان ساده دانشی بدانیم که درباره‌ی شناخت با ما سخن می‌گوید، پرداختن به چیستی توسعه عبارت است از معرفت‌شناسی توسعه که سخنی درباره شناخت و شناسایی ما از مفهوم توسعه در اندیشه و تفکر است.

اما اگر بخواهیم به چیستی توسعه از منظری معرفت‌شناسانه پردازیم لاجرم که باید به تغییرات و تحولاتی که این مفهوم برای ما پیدا کرده است نیز توجه نماییم. به نظر می‌رسد دگردیسی‌هایی را که این مفهوم دچار آن شده است را بتوان در سه دوره پیشامدرن، مدرن و پسامدرن جمع‌آوری کرد. اینکه در هر کدام از این سه دوره مفهوم توسعه دارای چه ویژگی‌ها و مبانی‌ای بوده است و این مبانی چه تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند، موضوعی است که هدف این پژوهش متوجه آن است.

آنچه که اهمیت پرداختن به این موضوع را از این منظر دوچندان می‌کند این است که اگر



ما در صدد این نکته باشیم که بخواهیم در باب توسعه سخنی جدید بگوییم و برای برون رفت از معضلات و مشکلاتی که به همراه توسعه در پیش روی جوامع توسعه نیافته قرار می‌گیرد نظریه جدیدی را ارائه دهیم، آگاهی به مجموع تحولات نظری که مفهوم توسعه دچار آن شده است نمی‌تواند مورد چشم‌پوشی قرار گیرد. تغییرات و تحولاتی که در مبانی شناخت و معرفت‌شناسی توسعه در هر یک از سه دوره مذکور اتفاق افتاده است ما را در بررسی عمیق‌تر این مقوله یاری می‌رساند.

البته قابل ذکر است که مفهوم توسعه یکی از معدود مقولاتی است که در بیشتر شاخه‌های علوم انسانی به آن توجه شده است حتی پرداختن به موضوع شناخت و معرفت‌شناسی آن نیز در آثار زیادی پی‌گیری شده است. ولی مجموعه این آثار و کتب هیچ‌کدام این موضوع را به صورت کلی در این سه دوره مدنظر قرار ندادند بلکه هر کدام جزئی از آن را مورد بررسی قرار دادند. مثلاً بسیاری از نظریه‌پردازان و محققان، مفهوم توسعه مدرنیته را که از دل روشنگری پدید آمده است را در آثار خویش مدنظر قرار داده‌اند و یا به مطالعه مفهوم توسعه در جهان پسامدرن پرداخته‌اند ولی آثار بسیار کمی شناخت توسعه و دگر‌دیدی‌ها و تغییرات آن را به صورت کلی ملاک عمل خود قرار داده‌اند. پس امید می‌رود که با ارائه این اثر گامی در راه شناخت به مفهوم توسعه از منظر متفاوت‌تر از آنچه که عموماً به آن توجه می‌شود برداشته شود.

چنین به نظر می‌رسد که مفهوم توسعه دچار یک بحران معرفت‌شناختی در تاریخ نظری شده است. توسعه چه در سپهر عمل و چه در سپهر نظر با مشکلات و معضلاتی روبه‌رو شده گشته و تلاش محققان و پژوهشگران زیادی را به خود معطوف ساخته است. آنچه که در این نوشتار مورد توجه است اهمیت معرفت‌شناختی توسعه و توجه به دگرگونی‌ها و تغییرات فکری و معرفتی آن است که در ارائه و بیان دیدگاه‌ها و نظریات کشورهای دل‌مشغول موضوع توسعه از جمله در غنای طرح مباحث نظری و فکری الگوی اسلامی و ایرانی پیشرفت حائز اهمیت است. این پژوهش ضمن ارائه تصویری جامع و کامل از مباحث نظری و دیدگاه‌های مربوط به پیشرفت و توسعه، نشان می‌دهد که چگونه انگاره‌های معرفت‌شناختی در دوره‌های سه‌گانه یادشده، منتهی به طرح دیدگاه‌های متفاوتی در موضوع تعالی، پیشرفت، توسعه و نقد توسعه شده است. در تدوین مطالب این نوشتار با استفاده از روش تحلیل گفتمان و مطالعات اسنادی سعی در پاسخگویی به پرسش‌های ذیل را داریم: مفهوم توسعه یا پیشرفت



چه نسبتی با انگاره‌های ذهنی یا معرفت‌شناختی دارد؟ آیا می‌توان تحولات گفتمانی توسعه و پیشرفت را در سه دوره‌ی پیش از مدرن، مدرن و پس-مدرن تحلیل کرد؟ معانی و غایات متعدد توسعه، برآمده از ذهنیت توسعه در دوره‌های مختلف گفتمانی (پسامدرن، مدرن و پسامدرن) چه می‌باشد؟ آثار و نتایج حاصل از پی‌گیری نظریات توسعه در طول ۵ دهه از قرن بیستم، چه انتقاداتی را از سوی نظریه‌پردازان کشورهای جنوب متوجه انگاره‌های ذهنی «توسعه» نموده است؟